

КРИЗАТА НА МОДЕРНОСТТА И ЗАВРЪЩАНЕТО НА МИНАЛОТО В БЪЛГАРИЯ И НА БАЛКАНИТЕ

Резюме: Статията разглежда четири големи тенденции на завръщането към миналото, след рухването на социализма в България и на Балканите.

Първата е свързана с реставрацията на капитализма, реституция на частната собственост, деиндустриализация, архаизация на обществения живот, завръщането на партии, политически нрави и символи от времето преди Втората световна война.

Втората тенденция е на геополитическо и политическо завръщане към мултиполярен свят и корумпирана многопартийна демокрация.

Третата тенденция е свързана с кризата на модерните идеологии и на идеята за прогреса, десекуларизация, завръщане на религии, суеврия, масов строеж на храмове, религиозни войни.

Четвъртата тенденция е на криза на модерната държава и нация, възраждане на стари локални и етнически идентичности и разпад на големи държави. Днес на Балканите има повече държави от времето преди началото на Османското господство на полуострова. От насоченост към едно по-добро бъдеще доминиращите нагласи са към реинтерпретации на историята.

Ключови думи: Балканите, България, модерността, миналото, тенденции

ШОКЪТ ОТ МИНАЛОТО: БЪЛГАРСКИЯТ „ПРЕХОД“ КЪМ НЕОЛИБЕРАЛЕН КАПИТАЛИЗЪМ КАТО ЗАВРЪЩАНЕ В МИНАЛОТО

През 1970 г. години знаменитият американски футуролог Алвин Тофлър публикуна своят бестселър *Шокът от бъдещето*, в който обясняваше скоростта, с която се променя всичко и бъдещето ускорено навлиза в нашето настояще, поради което хората не могат да възприемат и осмислят ставащото, преживявайки своеобразен шок. Бих казал, че през последния близо четвърт век ние преживяваме също шок, но не от ускореното идване на бъдещето, а от шоковото завръщане на миналото.

Българският преход бе разглеждан от неговите активни участници
1 vkprodanov@gmail.com

ци и идеолози в началото на 90те години като „нов етап“, като по-висше състояние в сравнение с предходния социализъм. Реално той се оказва реставрация на различни минали състояния и характеристики с различна степен на давност – от три-четири десетилетия до повече от един век.

Започна се с реставрацията на стари партии, умрели още в 1934 г. или десетилетие след това, появиха се имена, фигури и символи от преди половин век. После единствени в бившите социалистически страни извършихме най-радикалната реституция, връщане ни към отношения на собственост от преди много десетилетия. Ще отбележа, че това връщане не бе направено с такива крайности, в такива размери и преди приватизацията на предприятията. Масшабите на връщането в икономиката и политиката назад с много десетилетия бяха може би най-големи у нас в сравнение с цяла Централна и Източна Европа.

Времето се върна повече от 50 години назад с имена, паметници и символи като се почне от улица „Мария Луиза“ и площад „Александър Батемберг“ до собствеността на някогашния български цар и опитите да влияе върху обществото. Десетки селища се върнаха назад в миналото със своите наименования – като се почне от Добрич и стигне до Монтана.

Беше извършено „връщане на земята в реални граници“, което я надrobi на повече от 10 милиона парчета, трудно обработваеми със съвременни машини, унищожена бе материалната база, огромни стада и птици в модерни птицеферми, разграбени машини за скрап, унищожени и продадени за скрап системи за напояване, връщане българското селско стопанство към времена, описани в знаменитото Яворово произведение „Градушка“, когато селското стопанство става така податливо на суша и наводнения, както век назад. Производството на месо, зеленчуци, плодове в страната се срива и оцеляваме чрез внос дори на чесън от Китай. Ако някога дори и в най-тежки времена българинът е оцелявал чрез селото сега над 90 % от зеленчуците идват отвън, а болестите и сушата унищожават дори това, което е засадено. Ситуацията през последните 20 години може да бъде описана с характеристики, типични за миналото един век назад, които откриваме в знаменитото съчинение на българския поет от началото на XX век Пейо Яворов:

*„А то градушка ни удари,
а то порой ни мътен влече,
слана попари, засух беше -
в земята зърно се опече...“*

Такава глупост и престъпления, с което да се върнеш назад с един век, не си е позволявала никоя страна в историята. Дори след Реставрацията във Франция прел 1815 г. 26 години след Революцията френският крал отказва на завърналите се от чужбина аристокрация, чиито земи са били национализирани и разпродадени от революцио-

нерите, да си ги реституират, за да не пострада френското земеделие. У нас това бе направено и селското стопанство се върна с един век назад, а селото се върна в кърджалийските времена преди повече от два века с вилнеещите цигански банди, убиващи останали възрастни хора за 20 лева, разграбващи реколта, птици, инвентар.

През 80-те години на XX век България е най-индустриализираната държава на Балканите и индустрията е основното перо, чрез което се създава национален доход. Четвърт век по-късно тя е най-деиндустриализираната страна на Балканите и в това отношение се е върнала в миналото 70-80 години, но в съчетание с едно опустошено село. Социализмът създаде една огромна маса индустриални работници, които бяха една от водещите по размери групи в обществото. Днес тази група до голяма степен е ликвидирана.

Въведена е корумпирана система за многопартийна представителна демокрация, в която политиците се обогатяват благодарение на достъпа до властта и броят на партиите е по-голям с пъти от броя им в 1934 г, когато на българите им е дошло от гуша от желаещите да се възползват от държавата и да грабят и посрещат с облекчение 19-майския преврат срещу партиите. Днес мащабите на грабеж обаче през последните 25 години са по-големи от всякога в историята. Във всеки случай в това отношение държавата се е върнала с един век назад.

През 80-те години у нас е поставена задачата за „интелектуализация на цялото общество“, защото се смята, че бъдещето е на общества, основани на информацията, знанието, интелекта. Четвърт век по-късно обаче обществото се е върнало по степен на деинтелектуализация и опростачване 120 години назад във времето след Освобождението и десетки копия на простачината, дебелачината, безпардонността, самодоволната арогантност на Бай Ганьо, Данко Хаирсъзина и Гуньо Адвокатина всекидневно ществат по екраните на нашите телевизори.

След 1945 г. в страната има значително количество неграмотни, но в резултат на кампанията по ограмотяване в началото на 50-те години неграмотността изчезва в българското общество. Днес отново има десетки хиляди неграмотни и техният брой ежегодно се увеличава. Страната се е върнала 65 години назад своето минало.

Социализмът залага в своето развитие на бъдещето, проявяващо се чрез новите технологии, които трасират пътя към ново икономическо и постиндустриално общество. Стратегически е ориентиран към икономика на бъдещето. Прави компютри четвърто поколение, супермодерния Завод за дискови запаметяващи устройства в Стара Загора, ДСО „Биотехнологии“. Четвърт век по-късно тези, които ни управляват, стратегически са ориентирани към икономика на миналото. Вместо на компютри четвърто поколение, те залагат на поклонически туризъм, привличащ вярващи в чудеса хора. Вместо на супермодерния Завод за дискови запаметяващи устройства в Стара Загора разчитат на археологически разкопки на реалности от преди две хилядолетия, с които да правят културен туризъм. Вместо на икономиката на биотехнологиите и на ДСО „Биотехнологии“, свързани с XXI век, разчитат на икономика на вампирите и мощите на Йоан Пред-

теча. Министри като Огнян Дойнов, Стоян Марков, Стоян Овчаров разчитат на кибернетиката, суперкомпютрите и новите технологии за развитие на икономиката на България, а сегашният министър Симеон Дянков се гордее, че е „главен археолог на републиката“ и усърдно прави икономика от останките на миналото.

При първоначалното натрупване на капиталите в ранните фази на капитализма през XVI век в Англия, когато „овцете изяждат хората“, хиляди хора са прогонени бездомни от своите места, превърнати са в скитници и продяци и за да разреши проблема Хенрих VIII приема закон срещу скитничеството и избесва десетки хиляди души, отървавайки се от тях. При днешното наше първоначално натрупване на капитала отново хиляди хора стават скитници, клошари, бедомници, проститутки обитатели на гета, но заради „правата на човека“ те не са бесени, а си живеят щастливо край кофите за боклук и в мизерията на гетата. Живи са, но по своето положение са се върнали във времето на първоначалното натрупване на капиталите преди пет века.

В националната история ключов елемент в осъзнаването на българите като нация е борбата срещу „турското робство“ за свобода и национално освобождение. Около това е изграден пантеонът от герои, задаващи идентичност. Сега обаче отново се появяват заглавия, език, дискурс, описващ българите като роби, подобно на техните възприятия за ситуацията преди 150 години. „Робите на Европа“ – така са характеризирани една немалка част от българите имигранти в Западна Европа в представено през август 2012 г. изследване на проф. Духомир Минев в рамките на проект на КТ „Подкрепа“, като се подчертава свръхексплоатацията и принудителния труд, който те полагат, както и нарастващото количество хора, които са жертви на трафик с цел принудителен труд. Така „робството“, от което като че ли бяхме излезли през 1879 г. отново се завръща и то не в тогавашния политически, а в много по-тежкия икономически смисъл на думата (Костова, 2012).

В спорта на Олимпиадата през 2012 г. в Лондон се върнахме 60 години назад в 1952 г. в постиженията си. На изложението „Направено в България“ през 2011 г. българските фирми представяха набор от стоки, типични за края на XIX век – минерална вода, розово масло и пр., т.е. върнали са се 120 години назад. В цели региони в България поминък се търси в селски туризъм, предлагаш някогашни традиции и кухня. Малко Търново – територията, на която се извършва някога Преображенското въстание, имаше период на индустриално развитие и в него имаше индустриални и преработващи предприятия, включително и по електроника по времето на социализма, но днес това е територия, която оцелява, връщайки се назад в традиционното и доиндустриално общество към традиции и занаяти, с които да привлечат туристи.

България се е върнала в средновековието по брой на врачки, снахари, астролози, магьосници и според изследване на агенция „Галъп“ по поръка на „Жената днес“ близо половината българи смятат, че им е направена черна магия, т.е. връщането е сигурно две столетия назад. Скоростта, с която у нас днес се изграждаха религиозни храмове на

различни вероизповедания през последните две десетилетия е по-голяма отколкото през всичките последни двеста години. Модерното ни здравеопазване се срива и все повече българи тичат при самозвани лечители и гадатели, както това е ставало много преди така модерната епоха. Хиляди болни и сакати българи се събират всяко лято на „Кръстова гора“ с надеждата за чудо което да ги излекува, връщайки се със столетия и хилядолетия назад, очаквайки чудодейно изцеление там, както са се събирали край шамани и проповедници. Един от най-големите сблъсъци на различни групи през 2011 г. се оказва с вярващите на една джамия – Баня башъ в София, а не например сблъсък за правата на захвляените на произвола работници в Кърджали. Възраждат се като че ли изчезнали в далечното минало религиозни напрежения и конфликти. В едно общество, в което повечето форми на светска солидарност са се разпаднали стотици мюсюлмани, прииждащи от цялата страна се събират пред съда в Пазарджик, за да изразят солидарност и подкрепят своите едновеци в съда. Самият министър-председател Бойко Борисов е суеверен като средновековна бабичка и признава, че връща колата на Националната служба за сигурност, ако черна котка му пресече пътя. В това отношение България се е върнала наистина към средновековието.

И не е случайно, че това суеверията и вярата в чудеса се култивират от най-високо място. На политическите маркетинголози им трябва да не хора, които залагат на разума си, а на вярата. Разумният човек се съмнява, той трудно може да бъде лъган, докато опирацията се на вярата и опростаченият е много по-податлив на всякакви политически обещания за чудеса, много по-манипулируем. Ако е лесно да го убедиш, че проблемите му ще се решат като докосне мощите на Свети Йоан или поредната „плачеща Богородица“, за политическите маркетинголози ще бъде много по-лесно да го накара да вярва в чудото на поредния спасител и да му противопоставят препятстващия неговите усилия политически противник във формата на сатана, виновник за всички наши неволи.

България е върната в средновековието и с появата на пиратството, което е повече или по-малко ликвидирано като че ли преди няколко века. Както писа преди време в Преса, само за две години между 2006 и 2008 г. речните пирати по Дунава са претарасили 38 плавателни съда на „Параходство Българско речно плаване“. От Дунава до Сомалия върлуват пирати и залавят български кораби.

За 23 години България претърпя демографска катастрофа, която е сравнима само с катастрофата през първите десетилетия след падането под Османско робство. Тогава обаче структурата на населението е такава, че внушава оптимизъм за преодоляване на демографския упадък. Сега интелектуалната и възрастова деградация са такива, че демографското дередже е много по-тежко отколкото преди предишния век.

Докато политиците празнословеха след колко време ще стигнем Европа, ни водеха уверено в противоположната посока и макар че почти всеки от нас мъкне със себе си мобилен телефон, общуваме по

скайп и фейсбук, гледаме плазмени телевизори, всъщност населяваме най-различни пространства от миналото с илюзията, че сме някъде другаде. Тофлър се тревожеше за това как хората ще се справят с шока от бъдещето. А аз, наблюдавайки вече четвърт век станалото, се чудя ще оцелеят ли българинът и България от шока от миналото.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКО И ПОЛИТИЧЕСКО ЗАВРЪЩАНЕ НА МИНАЛОТО

Завръщането на миналото обаче не е само характеристика на България. В една или друга степен то е започнало десет години преди 1989 г., когато Фукуяма обяви „краят на историята“ и се осъществи с първата религиозна революция от столетия насам – ислямската революция в Иран. След това това завръщане в миналото стана в Източна Европа и постепенно започна да се реализира в различни сфери.

Миналото се завръща в *геополитическия смисъл* на трансформации на световната система, свързани с криза на досегашния хегемон и навлизане на тази система в ситуация на флукуация. През 2008 г. сънародникът на Фукуяма Робърт Кейган констатира това в своята шумно дискутирана книга, озаглавена „Завръщането на историята и края на мечтите“ (Kagan, 2008). В нея той анализира експанзионистката политика на САЩ след края на студената война и стига до извода, че целите, които си е поставила тя не са се реализирали – в Ирак цари хаос, Китай набира все по-голяма мощ и прави САЩ зависими от него, Русия се завръща на световната сцена. Така предходните очаквания за многополярен свят, в който САЩ ще налагат правилата на играта, са се оказали нереалистични и имаме „завръщане на историята“ в ситуации, сходна на тази в края на XIX век, при което те ще трябва да решават проблемите и да влияят върху събитията, наред с други държави като Китай, Русия, Индия и пр. Конкуренцията между великите сили ще предопределя посоките на този век, както и създаването на алианси и контралианси и променящи се партньорства, подобно на геополитиката тогава. Както са смятали класически реалисти като Ханс Моргантау и Ройнхолд Нибур, конфликтите са неизбежни, а национализмите и конкуренцията между държавите за власт, ресурси и влияние са нещо, което остава непроменливо, независимо от глобализацията. Така XXI век ще бъде конкуренция между големите световни сили – САЩ, Европа, Русия, Индия, Китай, Япония, Бразилия. С появата на Сърбия, Черна гора и с обединението на Германия картата на Европа наподобява тази от 1914 г. Балканите също се връщат към ситуацията от времето преди Първата световна война, но при наличието на много повече национални държавици на тях и неизмеримо по-силна и с повече перспективи Турция на мястото на Османската империя. Китай, който до 30-те години на XIX век е най-мощната икономика в света, но отстъпва за век и половина тази позиция на Запада, сега се връща отново като водеща икономика в света, преобръщайки

силовите отношения с век и половина назад.

А това ще изисква завръщането към политическия реализъм навсякъде другаде. Перестройката и това, което последва след нея бяха времена, в които в контекста на преден план излязоха политическия идеализъм – предимствата на ценностите на либералната многопартийна представителна демокрация, борбата за демокрация, за права, за общочовешки ценности. Във всички лозунги на Горбачов водещото бе именно това, за разлика от поведението на Китай и Дън Сяопин, което беше тотално подчинено на политическия реализъм, съобразно принципа „не е важен цвета на котката, а дали тя лови мишки. В определени ситуации подобно бе поведението и на САЩ. Джордж Фридман, големият американски политически анализатор и шеф на близката до ЦРУ агенция „Стратфор“ в своята работа „Светът след 10 години“ заявява, че САЩ са отстъпили от политическия реализъм при нападението си срещу Ирак и с лозунгите си за създаване на демокрация в Близкия Изток от традицията на политически реализъм, която е била важна за тях, а тя е означавала навсякъде по света да се прилага принципа „разделяй и владей“ и така господствай. Те са господствали в Близкия Изток, противопоставяйки Ирак и Иран, а сега това е станало невъзможно и цялата архитектура на отношенията там се срива. И той отбелязва, че политиката на САЩ от тук нататък ще се върне към политическия реализъм, при който не е важен моралът, а интересите, а моралът е само голи декларации, зад които се крият съвсем различни интереси. В този смисъл навлизаме във все по-голяма степен в свят, в чиито международни отношения отново става важен политическия реализъм. И на Балканите все по-важни ще стават интересите, а не идеологиите и празнословието за демокрация и ценности.

КУЛТУРНО, СВЕТОГЛЕДНО, РЕЛИГИОЗНО ЗАВРЪЩАНЕ НА МИНАЛОТО

Идеологиите, породени след Френската революция, са свързани с дискусията за наличието на едно по-добро бъдеще, резултат на прогресивното развитие на обществото. Либералните и социалистически идеологии от XIX век насам предлагат именно такова бъдеще като неговият най-радикален вариант са идеите на комунизма. С рухването на източноевропейския социализъм и неолибералната глобализация, разрушаваща социалната държава, на която се крепеше западноевропейската социалдемократия, с възхода на световната икономическа криза след 2008 г. в кризисно състояние са и различните неолиберални и неоконсервативни идеологии. Популярност намират социални теории за рисковото общество, за опасното бъдеще с глобалното затопляне, изчерпването на различни ресурси, недостиг на храни, най-различни катастрофични сценарии за бъдещето на човечеството. Навсякъде имаме усещане за несигурност. При това положение историята се превръща в място за търсене на убежище, сакрални значения, тайни,

интерпретации, идентичности в един все по-опасен и несигурен свят.

В своя лекция, четена на семинар в курорта Камчия през септември 2012 г. професор Конастинтин Колин от Руската академия на науките изнесе данни за проучване сред московските ученици. През 2011 г. 28% са смятали, че не земята се върти около слънцето, а слънцето около земята, както се е мислило преди времето на Галилей. През 2012 г. техният брой е станал 30%, т.е. в някакъв смисъл имаме движение назад към средновековието. Завръщат се на пръв поглед изоставени в традиционното и средновековно общество суеверия. А след 23 години разкъсани връзки, през 2012 г. от Русия идва в България екип да прави съвместна продукция за необичайните способности за Ванга, т.е. за феномен, който е бил традиционно свързан с миналото, с псевдонауката. През 2011 г. на конференция в МГУ в Москва бях настанен в техния хотел в Москва и се оказа, че хотелът на най-известния университет в Русия е същевременно и място, където отсядат поклонници, сякаш това не е университет на XXI век, а от времето на края на средновековието. В Москва като цяло се изгражда мрежа от специализирани хотели за вярващи, пристигащи в столицата. В тях се изграждат молитвени стаи и храмове. Преди време руският лауреат на нобелова награда физикът Виталий Гинзбург отбелязва във в. „Нови Известия“: „Страната не просто потъва в мракобесие, а се срива в средновековието“. Правителственият вестник „Российская газета“ публикува астрологически прогнози. А Сергей Корзун пише: „С тъга отбелязвам, че науката и научния светоглед в нашата страна се култивираха именно при комунистите“. А сега: „Последните от стълбовете на науката си отива! Какво да правят тук? Да гледат ’Битка на екстрасенсите’? Да изучават плачещи икони? Да благовеят при ежегодното пристигане на благодатния огън?“ (Корзун, 2012: 3).

Технологиите са във възход, но се появява феноменът „цифров абориген“ – млади хора, които са непрекъснато с някакви електронни устройства, в интернет, но демонстрират, но трудно си концентрират трайно вниманието към нещо, мисленето им е фрагментизирано във вид на своеобразни клипове и в някакъв смисъл техните характеристики са връщане назад на човека.

Говори се за своеобразна „голяма вълна към паметта“, която се разгръща от 80-те години на XX век насам. „Нейното видимо и по-осезаемо *alter ego* е интересът към наследството: към неговото опазване, класифициране, валоризиране, но също и преосмисляне. Издигнати бяха мемориали, големи и малки музеи бяха обновени и умножени. Значителна част от хората с интерес към генеалогииите започна усърдно да посещава Архивите. Обърнато бе внимание на паметта на местата – и през 1984 г. един историк, Пиер Нора, предложи термина ’място на паметта’“ (Артог, 2007: 27).

Имаме завръщане на миналото в светогледния смисъл на думата като отказ от фундаменталната просвещенската вяра в науката и в това, че бъдещето е по-добро от миналото, в прогреса, страхът от бъдещето и обръщането към миналото в търсене на корени. През 1979 г. когато започнаха вълненията в Иран единствен философът Мишел

Фуко предвиди, че започва ислямска революция, докато никой друг, включително и мощните разузнавателни и аналитични служби на САЩ не очакваха, че ислямът може да бъде религия, която прави днес революции. През последните години този процес на реислямизация върви в целия мюсюлмански свят, особено след така нар. „арабска пролет“. Стана ясно, че завръщане към миналото имаме и във формата на ресекуларизация и нарастваща отново роля на религиозните идентичности, на глобализирани религиозни идентичности.

Според Умберто Еко главна особеност на нашето време е връщането в миналото – в технологиите, политиката и обществените отношения. Ислямският фундаментализъм породи християнския консерватизъм, а Берлускони прилича на развратен римски император от епохата на упадък (Еко, 2010). Религиите се опитват да заемат вакуума, оставян от кризисните идеологии и мащабите на строеж на джамии, църкви и всякакви други църковни сгради днес са вероятно по-големи отколкото във върховия етап на Средновековието. Неслучайно Хънтингтън обяви своята концепция за „сблъсък на цивилизациите“, а в различни региони имаме религиозни сблъсъци и войни, които ни напомнят времето на средновековието. В Афганистан и Ирак срещу американските войни се водеше „свещена война“ под флага на исляма, американците са възприемани като новите кръстоносци. А в Нигерия битката между мюсюлмани и християни се води с настървение, непознато от времето на Реконкистата на Пиринеите. Почти всекидневно глобалните медии ни поднасят масови демонстрации, сблъсъци, убийства и конфликти, свързани с религията. Карикатури на пророка Мохамед в Дания и демонстрации на стотици хиляди хора в десетки градове в света, сблъсъци с полицията, загинали. Забрана на германски децата да се обрязват религиозно – скандали, демонстрации, протести. Поругаване на храм в Москва от пънк група – арест, протести в целия свят, дипломатически ноти. Филм за пророка Мохамед в САЩ – масови вълнения в Близкия Изток, убийство на американския посланик в Либия. Да, Хънтингтън наистина се оказа прав – нищо, че толкова го ругаха е се опитваха да го отричат.

През 1648 г. завършва 30 годишната религиозна война в Европа и от тогава се смята, че войните на религиозна основа са останали в средновековието. През XVIII, XIX, по-голямата част от XX век се водят класови войни, войни за национално освобождение, войни между държавите, войни за ресурси. Извършват се буржоазни, национално-освободителни, социалистически революции. От 1979 г., когато в Иран се извършва ислямска революция имаме тенденция на завръщане в глобален план на религиозни въстания, революции, конфликти, където мотивацията на основните участници е религиозна. Преломна точка бе терористичния акт срещу търговските кули в Ню Йорк на 11 септември 2001 г. На нападението на американците в Ирак и Афганистан бе отговорено със самоубийствени атентати по религиозни мотиви. През първите десетилетия на XXI век се оказва, че полицейските сили в различни страни много по-малко се опасяват от бунтове и революции на политическа и идеологическа основа, от

терористични акции на бедните работници, отколкото се страхуват от религиозно мотивирани фундаменталисти и групировки. Дори по време на национално-освободителните борби през XIX век на Балканите значими конфликти на религиозна основа. В битките в бивша Югославия обаче през 90-те години на XX век бяха особено ожесточени между православни сърби и мюсюлмани в Босна и Косово, между православни сърби и католици в Хърватско. Бяха унищожени стотици християнски и мюсюлмански храмове. В Близкия Изток сунитските държави се обединиха, за да свалят правителството на Сирия, което е свързано с ислямска секта, която е близка до иранските шиити. В продължение на 23 години „преход“ към неолиберален капитализъм у нас няма арестувана група за нелегална политическа дейност, но има арестувани групи с обвинения, че са опасни с ислямски фундаментализъм и тероризъм. В определен смисъл имаме завръщане към ситуацията преди 1648 г. Така нар. „арабски революции“ се извършват уж в името на демокрацията, но на власт идват религиозни партии, които веднага въвеждат ограничения на поведението на религиозна основа. През XX век големите класови битки са в името на едно по-добро и светло бъдеще. Сега се оказва, че битките са в името на определени религиозни каузи, които до вчера са изглеждали минало.

Проучване в глобален план извършено през 2012 г. от известният американски „Пю Рисърч Център“, посветено на промените в религията в различни страни, установява „нарастваща вълна на религиозни ограничения“ в много страни в света в контекст на задълбочаващи се религиозни противоречия. Делът на страните с високи или много високи ограничения върху различни на господстващите религиозни вярвания нараства от 31% в средата на 2009 г. на 37% в средата на 2010 г., но тъй като някои от държавите, в които има ограничения, са с голямо население, то по същество около три четвърти от около 7 милиардното население в света живее ситуация, от една страна на ограничения върху определени религии, а от друга страна – висока враждебност, свързана с религиозните отношения. Само за една година имаме 70% нарастване на броя на хората в това отношение. При това такива процеси се наблюдават не само в слаборазвити държави, но дори в страни като Швейцария и САЩ.²

Никога в историята ежегодно не са се строели толкова храмове на религиозни общности колкото днес и в това отношение дори Средновековието няма предимство пред настоящето. Броят на джамиите в Западна Европа днес е по-голям от когато и да е било преди това, а забулените жени в центровете на големите градове ги връщат с десетилетия назад. В битката между евреи и палестинци важни аргументи на всяка от страните е историческата принадлежност на земите, в които живеят.

В различни страни държавите или държавните лидери започват да провеждат политики, чрез които се обръщат към религията като източник на подкрепа, авторитет, опора, забравяйки някогашните идеи за отделеност на църква и държава. В Турция жената на министър-

2 „Rising Tide of Restrictions on Religion.“ Pewforum.org, September 20, 2012.

председателя демонстративно ходи облечена като мюсюлманка. В България министър-председателят Бойко Борисов инспектира строителството на църкви, не на научни институти или високотехнологични заводи. Партията му дава дарения от субсидията си за строителството на църкви, а не за нови технологии.

Наблюдава се растяща „грижа за консервацията (на паметници, предмети, начини на живот, природни места, животински видове) и за опазване на околната среда... В областта на градоустроителната политика консервацията и обновяването на жилищния фонд изместиха повелите на модернизацията, чиято бляскава и брутална очевидност не бе поставяна под въпрос до този момен. Като че ли се търсеше да се запази въстанови миналото, вече изчезнало или умиращо. Разтревоженото настояще започна да търси корени и идентичност, загрижи се за памет и генеалогия“ (Артог, 2007: 145).

Нарастване интересът в глобален план към миналото като обяснение на събития от настоящето. Холивудските образи на супергерои археолози – Индиана Джоунс и Лара Крофт завладяха в света, но и в реалността значението на археолозите нараства и всяка страна има един или няколко супергерои археолози, които всекидневно са в уста на медиите с поредно откритие или интервю. У нас тази роля играе Николай Овчаров. В литературата бестселър станаха работите на Дан Браун, обясняващи проблеми на настоящето с неща от миналото.

УМНОЖАВАНЕТО НА ИДЕНТИЧНОСТИ И НОВОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Краят на средновековието със стотиците малки политически общности в Европа, включени в хлабавата Свещена римска империя на германските императори, дойде с възхода на големи национални държави като Франция. Сега неолибералната глобализация носи със себе си тенденции на криза, на разпад на предходните национални държави в глобален план и на „ново средновековие“ от гледна точка на рязкото умножаване на политическите единици и заличаването на модерното понятие за суверенитет в резултат на глобализацията, регионални организации от типа на ЕС и доктрините за „хуманитарни интервенции“ и „човешки права“, чрез които големите сили свалят неудобни правителства в една или друга държава. Преди Първата световна война в света има около 60 държави, сега са към 210 и непрекъснато се увеличават групите в тях, които искат автономия и независимост. От XIX век насам това доведе до появата на 6 независими държави, но в последните две десетилетие те станаха 13. Процесът на интеграция в Европа дори улеснява тази тенденция, както се вижда от тенденциите на разпад на Белгия и отделяне на Шотландия от Великобритания. А още преди повече от две десетилетия видях в един от американските мозъчни тръстове сценарии за Европа, разделена на 200 малки държави, т.е. връщането ѝ към състояние

на Средновековието. Интернет и глобализацията допринасят за тези процеси, той като подсилват локалните идентичности и подпомагат за фрагментацията на идентичностите, за размиване на националните държави.

До 70-те години на XX век тенденцията е идентичностите да се формират чрез градските общности, създавани от индустриалната революция, чрез професиите, чрез социални стратификации, чрез принадлежността към една или друга класа. В статистически справочници и въпросници при преброяване на населението липсват такива показатели като религиозна принадлежност или етническа идентификация. В последните десетилетия обаче откриваме промени в доминиращите принципи на формиране и утвърждаване на общности – не чрез никакви обективни интереси, не чрез класово съзнание, а чрез „политики на идентичност“ като идентичността се възприема като натуралистично дадена или биологически (феминистка, при гей движенията, расово) или чрез историята и свързаната с нея култура и религия. Това също благоприятства умножаването на идентичностите, тяхната „деиндустриализация“, т.е. отслабване на професионални и други разделения, за сметка на такива, които до скоро се разглеждаха като останали в историята..

Фрагментизацията и плурализацията на съвременните общества, утвърждаването на идеята за свобода на словото без граници благоприятстват и за фрагментизация и плурализация на възприятията и интерпретациите на историята. Политическият плурализъм, предполагащ различни политически общности води и до различни четения на историята. Битките между партиите се превръщат и битки за различни обяснения на едни и същи събития, хора, факти.

Наблюдаваме тенденции на ново обръщане към национални, религиозни и етнически идентичности на Балканите от 70-те години на XX век насам и последователната тенденция на ориентация към миналото. В България грандиозните тържества и паметници по случай 1300 годишнината от създаването на българската държава бяха израз на такова обръщане на миналото като място за търсене на основания за настоящето. Възродителният процес, при който аргументът за промяна на имената на българските турци беше изцяло исторически – българската идентичност на техните прадеди – ни дава типичен пример за намеса на историята в изключително важни днешни събития. Ако модерната епоха се стреми да скъса с традициите за сметка на по-висши форми на отношения и съществуване, обещани от модерната епоха, то сега имаме завръщане към нея и нейното и непрекъснато реконструиране. От идеологическата ориентация към бъдещето (Турция на Ататюрк, скъсваща с миналото; България, Румъния, Югославия, ориентирани към едно минало общество) протича процес на връщане, реконструиране на миналото и използването му за конструирането на днешни идентичности. Това именно доведе до удвояването на държавите на Балканите и завръщането им към средновековието от гледна точка на увеличаващата се роля на всякакви местни идентичности.

Интернет и възможността, независимо в която точка на света си, да четеш новини и да гледаш телевизия на своя национален или местен език, правят все по-трудна предходната интеграция на имигрантските общности и това ражда политиките на мултикултурализма като опит да се реагира на тази ситуация. Дори САЩ извършват преход от „melting pot“ към „salad bowl“.

Като цяло в съвременния свят наблюдаваме две групи страни от гледна точка на ролята на миналото. Първата е на държави, които са във възход и са успели повече или по-малко да наложат единна визия за историята и това създава устойчива идентичност. Така е с Китай днес, който успява да свърже в едно историята си от Конфуций през Мао до днешния ден без да отрича нито един период. Подобна е тенденцията в държавите от БРИК. Втората ситуация е в кризисни страни, в които единното четене на историята става все по-трудно, водят се безпощадни войни, едни и същи събития, имена, периоди имат коренно различни интерпретации и това води до ерозия на единните идентичности и създаване на нови общности с нови идентичности, повече или по-малко единни. Това е типично за Балканите.

ЛИТЕРАТУРА

Артог, Франсоа. *Режими на историчност: Презентизъм и изживяване на времето*. София: НБУ, 2007.

Еко, Умберто. *Връща ли се часовникът назад: горещи войни и медиен популизъм*. София: Сиела, 2010.

Kagan, Robert. *The Return of History and the End of Dreams*. Knopf, 2008.

Корзун, Сергей. „Таблица умножения скорби“. *Квадрат* 13 (2012): 3–16.

Костова, Мария. „Робите на Европа“. *Преса* 5. 9. 2012.

THE CRISIS OF MODERNITY AND THE RETURN OF THE PAST IN BULGARIA AND IN THE BALKANS

Summary: The article discusses four major trends of return to the past, after the collapse of socialism in Bulgaria and in the Balkans.

The first one concerns the restoration of capitalism, restitution of the private property, deindustrialization, archaization of the public life, the return of political parties, manners and symbols of the time before WWII.

The second trend is of geopolitical and political return toward a multipolar world and corrupt multiparty democracy.

The third trend is connected with the crisis of the modern ideologies and the idea of progress, desecularization, a new rise of religions, superstitions, massive construction of temples, religious wars.

The fourth trend is of crisis of the modern state and nation, the revival of old local and ethnic identities and the collapse of big states. There are more states now on the Balkans than in the time before the Ottoman rule of the peninsula. From a focus on a better future dominant attitudes are towards the reinterpretation of our history.

Key words: the Balkans, Bulgaria, modernity, the past, trends